

Krzysztof Rutkowski

"Marksizm - Kultura - Literatura". Ogólnopolska konferencja naukowa

---

Biuletyn Polonistyczny 21/4 (70), 73-80

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wiecznej literaturze rosyjskiej. Referent przedstawił historię powstania utworu, jego recepcję, a zwłaszcza popularność w czasie wojny oraz scharakteryzował jego walory literackie: kreację bohatera bliskiego anonimowości, będącego jednym z ludowej masy; szerokość wizerunku epoki, która pozwala nazwać poemat - jak "Eugeniusza Oniegina" - "panoramą życia rosyjskiego"; wartości dokumentarne; twórcze nawiązania do wielkich tradycji poetyckich folkloru.

Materiały konferencji ukażą się drukiem w publikacji zbiorowej.

Dr Zbigniew Jarosiński

„MARKSIZM – KULTURA – LITERATURA”

Ogólnopolska konferencja naukowa

W dniach 19-20 grudnia 1977 r. odbyła się w Białobrzegach koło Warszawy ogólnopolska konferencja naukowa nt. "Marksizm - Kultura - Literatura", zorganizowana przez Zakład Teorii Literatury i Poetyki Instytutu Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego.

Sprawa marksizmu i inspiracji marksistowskich w literaturoznawstwie nabiera szczególnego znaczenia dzisiaj, gdy dużą ofensywność w humanistyce współczesnej wykazują te kierunki, które z marksizmem niewiele mają wspólnego lub sytuują się wobec niego polemicznie. Popularność formalno-strukturalistycznej tradycji literaturoznawczej, fenomenologii, neopozytywizmu i innych tendencji zmusza w pewien sposób marksistowskich badaczy literatury do zajęcia stanowiska wobec tych kierunków i pełniejszego sformułowania przesłanek własnego sposobu myślenia o literaturze.

Celem omawianej konferencji była jednak nie tylko dyskusja z innymi, niemarksistowskimi kierunkami w humanistyce współczesnej, lecz także ujawnienie i przypomnienie rzeczywistych dylematów związanych z metodologią badań marksistowskich, z historią marksistowskiej myśli o kulturze, z możliwościami twórczego wyzyskania marksizmu przy objaśnianiu i ocenie zjawisk kultury i literatury współczesnej.

Wygłoszone na konferencji referaty grupowały się w trzy główne zespoły problemowe: pierwszy dotyczył realizmu, w szczególności realizmu socjalistycznego, drugi - problematyki marksistowskiej krytyki literackiej, trzeci - zagadnień teoretycznych związanych z marksistowską metodologią badań literackich.

Referat prof. Henryka Markiewicza (UJ) pt. "Uwagi o spornych problemach realizmu socjalistycznego" poświęcony był analizie pojęcia zawartego w tytule wystąpienia oraz jego historycznym konkretyzacji, ze szczególnym uwzględnieniem współczesnego znaczenia i przydatności tego terminu w badaniu zjawisk literackich. Powołując się na prace uczonych radzieckich, m.in. Markowa, Jezuitowa i Owczarenki, prelegent zwrócił uwagę, że uproszczenia w koncepcji realizmu socjalistycznego zostały obecnie szczęśliwie przezwyciężone: nowa, otwarta koncepcja realizmu socjalistycznego uznaje równoprawność różnego sposobu przedstawiania rzeczywistości w literaturze i różnych środków artystycznych (typ właściwie realistyczny, romantyczny i metaforyczny). Uznając otwartą koncepcję realizmu socjalistycznego, prelegent stwierdził, że z metodologicznego punktu widzenia bardziej przydatna jest wąska koncepcja realizmu socjalistycznego, która nadaje temu pojęciu konieczną w teorii jednorodność cech artystycznych. Nie można jej jednak traktować normatywnie, gdyż prowadzi to do wypaczenia samej teorii i krępuje rozwój literatury. Otwarta koncepcja realizmu socjalistycznego, w której skład wchodzi wymienione wyżej typy, jest - zdaniem autora referatu - koncepcją całej literatury socjalistycznej, otwierającą przed nią ogromne możliwości rozwoju. W obrębie tak pojmowanej literatury socjalistycznej mieści się - jako jedna z wielu - dotychczasowa wąska koncepcja realizmu socjalistycznego.

Referent zwrócił uwagę, że realizm socjalistyczny nie jest tylko metodą twórczości artystycznej - terminem realizm socjalistyczny nie określa się bowiem zespołu zasad postępowania, który prowadzi do osiągnięcia zamierzonego celu, ale rezultaty twórczości w istniejącej sytuacji społeczno-kulturowej. Mimo wielu osiągnięć w pracy nad współczesną koncepcją realizmu socjalistycznego, potrzebne są dalsze studia i konsultacje nad pogłębieniem refleksji o literaturze powstającej na funda-

mencie ideologii socjalistycznej.

Referat doc. Andrzeja Lama (UW) pt. "Wokół teorii realizmu" stanowił próbę nowego spojrzenia na problem realizmu. W świetle dotychczasowych ustaleń realizm był metodą lub zespołem metod twórczości literackiej, określoną epoką historycznoliteracką, światopoglądem wyrażonym w utworze, bliżej nie sprecyzowanym zespołem cech występujących w dziełach literackich różnych epok, dzięki którym uznaje się dany utwór za realistyczny, itd. Ta wielość znaczeń terminu powoduje duże trudności przy formułowaniu teorii realizmu. Ponieważ jednak realizm nie jest pojęciem ahistorycznym, istnieje potrzeba każdorazowego ukonkretniania tego terminu w istniejącej sytuacji kulturowej i społecznej. Nie sposób wypracować stałych i niezmiennych wyznaczników realizmu, gdyż zależą one od doskonalenia sposobów naszego oglądu świata. Z tego punktu widzenia realizm nabiera charakteru swoistej epistemologii, stanowi zespół środków i metod poznawania świata. Nie jest on zatem immanentną cechą jakiejś abstrakcyjnie rozumianej rzeczywistości literackiej ani też tylko metodą twórczą, ale raczej swoistą interakcją między doświadczeniem społecznym konkretnej epoki historycznej a konwencjami literackimi dążącymi do jej ujęcia. Ahistorycznemu traktowaniu realizmu prelegent przeciwstawił koncepcję, którą nazwać można funkcjonalno-relacyjną.

Z problematyką obu poprzednich wystąpień wiąże się pośrednio referat prof. Tadeusza Bujnickiego (UŚl.) pt. "Wartości i analizy w badaniu nurtu poezji rewolucyjnej". Referent wnikliwie zanalizował problematykę związaną z polską poezją rewolucyjną XIX i XX wieku oraz przedstawił propozycje metodologiczne najlepiej odpowiadające właściwemu opisowi i interpretacji tego zjawiska literackiego. Poezja rewolucyjna nie jest tylko zjawiskiem historycznoliterackim, lecz stanowi także szczególnie znamienity dokument kulturowy, informujący o sposobach kształtowania rewolucyjnej myśli społecznej. Z tego też względu badania poezji rewolucyjnej nie mogą się ograniczyć tylko do analizy estetycznej poszczególnych utworów, lecz powinny także obejmować dziedzinę myśli społecznej, historię idei i historię kultury. Poezja rewolucyjna stanowi szczególnie ważny przedmiot zainteresowania marksistowskiego badacza literatury.

W znacznym stopniu problematyki realizmu i realizmu socjalistycznego

dotyczył również referat mgra Zbigniewa Bauera (UJ): "Prąd literacki jako pojęcie typologiczne. (Kilka propozycji metodologicznych)".

Dyskusja o problemach realizmu socjalistycznego i realizmu jako kategorii historycznoliterackiej była bardzo ożywiona. Zostały w niej przypomniane dramatyczne spory toczące się w marksizmie na temat realizmu socjalistycznego. Pojęcie to było swoistym kompromisem światopoglądowym, wynikającym z konieczności pogodzenia dwóch tendencji w traktowaniu kultury, jakie zarysowały się w Rosji Radzieckiej po zwycięstwie Rewolucji Październikowej. Za przymiotnikiem "socjalistyczny" stały, między innymi, różne koncepcje budowania całkowicie nowej kultury, sztuki i literatury proletariackiej, odrzucające balast dotychczasowego dorobku kultury burżuazyjnej. W tym zestawieniu rzeczownik "realizm" oznacza koncepcje twórczego wykorzystania dotychczasowego dorobku epok poprzednich. Realizm socjalistyczny był więc nie tylko pojęciem historycznoliterackim, lecz także wynikiem zespolenia różnych, często sprzecznych koncepcji kultury. Świadomość dramatycznej historii kształtowania i różnorodność akcentów światopoglądowych zawartych w nazwie "realizm socjalistyczny" umożliwia głębsze wniknięcie w problematykę realizmu.

Marksistowskiej krytyce literackiej poświęcone były na konferencji trzy referaty. Prof. Marian Stępień (UJ), mówiąc o "Istocie, miejscu i zadaniach marksistowskiej krytyki literackiej w Polsce współczesnej", przedstawił możliwy do urzeczywistnienia projekt takiej marksistowskiej krytyki literackiej, która by obejmowała swoim zasięgiem największą liczbę zjawisk artystycznych i stwarzała przesłanki zarówno objaśniania, jak oceny poszczególnych dzieł. Marksistowska krytyka literacka powinna wyzyskiwać zdobycze różnych kierunków metodologicznych i przyswajać je dla własnych potrzeb. Jej zadanie polega na kształtowaniu gustów odbiorców literatury, stwarzaniu specyficznej publiczności literackiej zdolnej do przyswojenia nowych wartości artystycznych, aktywnie uczestniczącej w procesie budowy kultury socjalistycznej. Równocześnie marksistowska krytyka literacka powinna wywierać wpływ na twórców literatury, formułując przyszłe jej oblicze, wskazując na istotne problemy współczesności. Marksistowska krytyka literacka jest ważnym ogniwem pośredniczącym między nadawcą a odbiorcą w procesie komunikacji literackiej.

Doc. Jan Kurowicki (UWr.) zajął się "Specyfiką marksistowskiej krytyki literackiej", przedstawiając marksowską koncepcję krytyki dialektycznej w domenie filozofii. Na tym tle ukazał czynniki składające się na sytuację krytyka literackiego i konstytutywne momenty teoretyczne, które powodują, że krytyk jest marksistowski. Przedstawiona przez referenta koncepcja marksistowskiej krytyki literackiej polega na całościowym ujmowaniu i wyjaśnianiu zjawisk artystycznych w obrębie całościowej sytuacji kulturowej, społecznej i ekonomicznej. Zadaniem krytyka marksistowskiego jest pozbawianie abstrakcyjności wyizolowanego przedmiotu poznania - nie powinien on posługiwać się w swej pracy jedynie odosobnionym fragmentem refleksji marksowskiej "wyjmując", dla przykładu, epistemologię z całości systemu i adaptując ją do własnych potrzeb. Marksistowska krytyka literacka powinna mieć charakter dialektyczny i podlegać regułom autoweryfikacji. Z tego względu jej zadanie polega również na rozumieniu całokształtu przesłanek własnej praktyki krytycznej i obiektywnych oraz subiektywnych czynników określających sposób jej funkcjonowania.

O rozmaitych trudnościach związanych z badaniem istoty i sposobu funkcjonowania krytyki literackiej informował również referat mgra Włodzimierza Próchnickiego (UJ) nt. "Problematyki krytyki literackiej w Polsce lat 1944-1956".

Dyskusja o problemach marksistowskiej krytyki literackiej rozwinęła się w wielu kierunkach. Kwestie sporne dotyczyły różnic między krytyką literacką a nauką i ideologią. Dyskutowano również nad związkami nauki i krytyki literackiej z polityką kulturalną, nad rolą krytyki literackiej w społeczeństwie socjalistycznym. Podkreślano konieczność rewizji dotychczasowych ustaleń dotyczących miejsca krytyki literackiej w procesie komunikacji między nadawcą i odbiorcą dzieła literackiego, jak również samych pojęć nadawcy i odbiorcy. Istnieje potrzeba dalszych empirycznych badań nad publicznością literacką, przeprowadzenia typologii komunikatów krytycznoliterackich oraz analizy funkcji pełnionych przez poszczególne rodzaje wypowiedzi krytycznych.

Trzecia grupa referatów dotyczyła zagadnień teoretycznych związanych z marksistowską metodologią badań literackich.

Dr Bogdan Owczarek (UW) mówiąc o "Dwóch nurtach w literaturoznawstwie marksistowskim" przedstawił szereg realnych dylematów istniejących w marksistowskiej myśli o kulturze, których przypomnienie pozwala na podjęcie twórczych dyskusji w obrębie marksizmu. Pierwszy nurt literaturoznawstwa marksistowskiego, zapoczątkowany przez Plechanowa, a kontynuowany m.in. przez Lukácsa, traktował literaturę jako obraz społeczny, swoiste narzędzie poznania otaczającej rzeczywistości. Literatura traktowana była w tym nurcie jako produkt świadomości określonej klasy społecznej; jej zależność od istniejących stosunków produkcji miała charakter bezpośredni. W drugim nurcie marksistowskiej tradycji myślenia o literaturze, który obejmuje m.in. koncepcje Bogdanowa, Brechta i Benjamina, literatura traktowana jest przede wszystkim jako tworzenie rzeczywistości, a nie tylko jej naśladowanie; jest skutecznym rodzajem działania społecznego, środkiem kształtowania i zmiany otaczającego świata. Proces podziału przesłanek co do istoty i funkcji sztuki w ramach dwóch nurtów literaturoznawstwa marksistowskiego coraz bardziej się pogłębiał, stwarzając szereg dylematów, które wydawały się nie do rozwiązania w ramach przyjętych założeń. Lektura prac szkoły Bachtina przekonuje jednak, że możliwe jest przewyciężenie dotychczasowych sprzeczności i stworzenie marksistowskiej nauki o literaturze opartej na dialektycznym rozumieniu kultury. Proponowana przez szkołę Bachtina koncepcja dialogowej istoty nadbudowy ideologicznej pozwala na rozpatrywanie literatury jako specyficznego obrazu rzeczywistości i wytworu ludzkiej pracy, poznania i działania społecznego, celu i środka w procesie kształtowania kultury. Zastosowanie dorobku szkoły Bachtina przy budowie literaturoznawstwa marksistowskiego pozwala również na przewyciężenie wielu ograniczeń dotychczasowej teorii literatury, postawienie lub odnowienie pytań, które dotychczas tkwiły w zapomnieniu.

Referat dra Edwarda Kasperskiego (UW) pt. "Dialog a nauka o literaturze" poświęcony był najistotniejszym zagadnieniom współczesnej nauki o literaturze w świetle dialogowej teorii kultury stworzonej przez szkołę Bachtina. Prelegent dokonał krytycznej analizy formalno-strukturalistycznej tradycji we współczesnej teorii literatury, ukazując jej ukryte sprzeczności i złudzenia o naukowej obiektywności. Krytyka dotyczyła sa-

mego rozumienia celów i funkcji teorii literatury, koncepcji słowa i języka, teorii komunikacji literackiej. Formalno-strukturalistyczna tradycja badawcza zakłada istnienie specyficznej społeczności literackiej izolowanej od całokształtu istniejących podziałów społecznych i kulturowych; tworzy swoistą instytucję literatury, izolowaną od innych instytucji społecznych. Dialogowa koncepcja kultury i literatury nie tylko pozwala na przewyższenie relatywizmu historycznego, jaki cechuje formalno-strukturalistyczną naukę o literaturze, lecz także stwarza możliwości dialektycznego rozumienia otaczającej rzeczywistości kulturowej jako rzeczywistości współtworzonej przez wiele podmiotów, a literatury - jako szczególnej interakcji społecznej w ramach istniejących stosunków społecznych.

Mgr Krzysztof Rutkowski (UW) wygłosił referat nt. "Kultura, literatura, teatr", w którym przedstawił uwagi dotyczące sposobu funkcjonowania literatury i teatru w kulturze w świetle stworzonej przez szkołę Bachtina dialogowej teorii nadbudowy społeczno-ideologicznej. Zrozumienie znaczenia literatury, a zwłaszcza powieści i teatru, jako specyficznego produktu pracy i szczególnego działania społecznego może być pomocne w budowie marksistowskiej teorii literatury, rozpatrującej wytwarzanie formacji literackich i kulturowych w materialno-ideologicznej zależności od formacji społecznych.

Referat dra Wincentego Grajewskiego (UW): "Język, klasy, literatura" poświęcony był zależnościom między wymienionymi w tytule elementami. Klasowe rozumienie języka wymaga przebudowy teorii języka, przeprowadzenia licznych badań, np. socjolingwistycznych. Nie ulega wątpliwości, że sytuacje językowe są klasowo określone; problem polega na tym, w jaki sposób możliwe jest rzetelne zbadanie związków zachodzących między praktyką językową różnych klas społecznych a językiem literatury. Trudności ujawniają się również wtedy, gdy rozpatruje się klasową praktykę mowy i język jako system, praktykę wypowiedzi literackich i teorię języka literackiego.

O funkcjonowaniu nowych wartości artystycznych i sposobach ich przyswajania przez publiczność literacką w świetle teorii komunikacji literackiej traktował referat mgra Piotra Faśta (UŚl.) zatytułowany "Światopogląd a komunikacja literacka".

Dyskusja nad tą grupą referatów dotyczyła rozumienia terminu dialog, jego pojemności semantycznej i przydatności w tworzeniu marksistowskiej teorii literatury. Omawiano też zagadnienia produkcji literackiej, związków socjologizmu i ekonomizmu z marksistowską nauką o literaturze. Szeroko dyskutowana była również koncepcja wyodrębnienia dwóch nurtów w literaturoznawstwie marksistowskim i rozmaite konkretyzacje teorii odbicia w ich obrębie. Problemy relacji między semiotyką a marksizmem, zagadnienia teorii obiegu wartości literackich podnoszone były w związku z wygłoszonymi referatami, jak również nadesłanym na konferencję tekstem prof. Stefana Żółkiewskiego (IBL) pt.: "Uwagi o funkcjonowaniu kultury literackiej" (autor nie mógł przybyć osobiście z powodu choroby).

Konferencja w Białobrzegach była próbą uporządkowania tradycji marksistowskiego literaturoznawstwa, określenia głównych, żywotnych jego nurtów, wskazania na istotne rewaloryzacje i przesunięcia akcentów, jakie się w tych nurtach dokonują. Uczestnicy konferencji zgodnie podkreślili, że istnieje potrzeba kontynuowania ogólnopolskich spotkań poświęconych tej problematyce. Należy mieć nadzieję, że podobne imprezy organizowane w przyszłości będą miały równie rzeczowy charakter.

Mgr Krzysztof Rutkowski

„KORESPONDENCJA I POGRANICZA SZTUK”

Sprawozdanie z XVII Konferencji Teoretycznoliterackiej

W dniach 1-6 lutego 1978 r. odbywała się w Przyjezierzu koło Strzelna XVII Konferencja Teoretycznoliteracka, zorganizowana przez Instytut Badań Literackich PAN i Instytut Teorii Literatury, Teatru i Filmu Uniwersytetu Łódzkiego. Temat tegorocznych obrad - "Korespondencja i pogranicza sztuk" - sformułowany został w sposób, który pozwolił na czynne uczestnictwo w sesji nie tylko teoretykom literatury, lecz także historykom sztuki, teatrologom i filmoznawcom. Rezultatem tego była większa różnorodność problematyki i ujęć metodologicznych.